

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ИЗ САДРЖАЈА

Велибор Глигорић
Милован Глишић

Др Димитрије Вученов
О месту Милована Глишића у зачецима епохе
српског реализма

Милан Ђоковић
Милован Глишић као преводилац

Др Живојин Петровић
Историја једног дуговања Милована Глишића

Др Берислав Николић
Однос данашњег тршићког говора према
Буковом језику

Миодраг Матицки
Дучићева поетска симфонија

Милутин Пашић
Пораз личности у Ускоковићевом роману
„Дошљаци“

2

1969.

— • —

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ * МЕТОДОЛОГИЈА
И НАСТАВА * ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ *
КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ * БИБЛИОГРАФИЈА

БЕОГРАД

Берислав Николић

ОДНОС ДАНАШЊЕГ ТРШИЊКОГ ГОВОРА ПРЕМА ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ*

Од низа питања која се јављају када се расправља о односу данашњег тршињког говора према Вуковом језику покушају да овом приликом одговорим на три:

прво питање: развитак тршињког говора;

друго: место Вуковог језика у томе развитку;

треће: карактер књижевног језика који уводи Вук.

Одмах скрећем пажњу на већ и по себи јасан факат да ће у одговору на прва два питања, када се помене Вуков језик, бити већином реч о његовом личном језику, а у одговору на треће питање — о књижевном језику који у нашу књижевност уводи Вук.

Претходно, међутим, треба да се подсетимо на неке чињенице.

Вук се родио у Тршињу 1787. И отац му се родио у Тршињу. Вуков дед, „Јоксим, син Томе Караџића, последије онога времена кад је Млатишума излазио у Куче (1730—1740) из Дробњака из села Петнице населио се у Србију“.

Тршић је у XVIII веку страдао од куге. Већи део данашњег становништва доселио се у другој половини XVIII (Херцеговина, Дробњак, Пива) и у првој половини XIX века (Босанска крајина, разна јадарска села).

I

После ове историјске оријентације, можемо прећи на прво питање: *развитак тршињког говора.*

Могу се утврдити три фазе у томе развитку. Покушаћемо да прикажемо основне карактеристике сваке од ових фаза посебно.

Прва фаза: период пре динарских досељавања. С обзиром на то што је тршињко становништво досељеничко, сâм Тршић није могао одржати континуитет с предмиграционим слојем. Али Боривоје Ж. Милојевић у монографији *Рађевина и Јадар*

* Предавање одржано на Коларчевом народном универзитету 25. XII 1968.

наводи да у Јадру има и старинаца из ранијих времена. Ваља рећи и то да Тршић треба гледати у светлости јадарскога говора као целине. А у том реду мисли треба истаћи и ово: Када су се прилике смириле после миграција, нема сумње да су и извесне предмиграционе говорне црте почеле да заузимају своје место приликом формирања онога што би се могло назвати савременим јадарским одн. тршићким говором.

Које су то црте? Ту пре свега долазе оне појаве у којима се данашњи тршићки говор не слаже ни са Вуком ни са Пивом и Дробњаком а чија је старина утврђена у радовима из исто-ријске дијалектологије.

1) Најпре треба говорити о односу префикса *пре-* и *при-*. У данашњем тршићком говору постоји узајамни утицај ова два префикса, па се говори:

а) *прекопамо али и: прибаци прико њега;*

б) *причали су али и: преслоња ус кућу.*

Овом својом особином тршићки се говор разликује и од Вука и од говора Пиве и Дробњака а слаже са шумадијско-војвођанским дијалектом.

Објашњење је овој појави сложено. Задовољимо се само констатацијом да је она настала између осталог и под утицајем босанских икаваца и да је процес који је довео до данашњих прилика дубоке старине.

Није тешко објаснити зашто ове појаве нема код Вука. Он је ту чувао ситуацију каква је морала бити код динарских досељеника, тј. разликовао је ова два префикса добро. Ако је и примио разне друге екавизме, то је разумљиво — јер су и екавски и ијекавски ликови били јасни па није могло бити забуне у значењу речи. Међутим, у осећању свежих динарских досељеника семантика је чврсто диференцирала ова два префикса.

А када су престала насељавања и кад су се прилике почеле смиривати, поново су стале да избијају и разне језичке појаве које је динаризирање пригушивало. Као резултат свега тога — створена је данашња тршићка ситуација у вези с префиксима *пре-* и *при-*.

2) У науци је већ указано на старину некојих неакцентованих дужина које постоје у шумадијско-војвођанском дијалекту, а нема их код Вука и Даничића. Како оне постоје и у данашњем тршићком говору, јасно је да је и овде њихова старина неоспорна. Такви су ови примери у којима је последњи слог дуг: *очев, Сејин, његов, каказ, један, јесам* и сл.

3) Утврђена је такође старина појаве која се манифестује тако што је у Мачви и у Срему знатно више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената а у одређеном виду добијају кратки узлазни на првome слогу. Ова појава постоји и у данашњем тршићком говору где је њена старина такође неоспорна. Нпр. *здрви, љута* — с кратким узлазним акцентом на првом слогу и дужином на другом.

4) У акцентском односу *мени* (с кратким узлазним акцентом на првом слогу) — *код мене* (с кратким силазним акцентом на предлогу) у питању је акценатска разлика створена деловањем Сосировог закона, што је јасан доказ дубоке старине ове појаве која постоји и у данашњем тршићком говору и, самим тим, указује на предмиграционе трагове у Јадру.

Било је потребно да побројим појаве које говоре о предмиграционим траговима у Јадру. За праћење даљег излагања није неопходно памтити их понаособ; довољно је само знати да их има, иако не велики број.

Разумљиво је што су малобројне појаве које говоре о предмиграционој ситуацији у јадарском говору: старинаца у Јадру нема много а досељеници су ову област дословно преплавили. Важно је истаћи да све четири наведене предмиграционе јадарске појаве постоје и у шумадијско-војвођанском дијалекту, што несумњиво указује на предмиграциону блискост јадарског и шумадијско-војвођанског терена.

Друга фаза: динарска досељавања. Њу потврђују појаве у данашњем тршићком говору у којима се он слаже са Пивом и Дробњаком.

Потребно је, најпре, рећи коју реч о самој четвороакценатској системи, једнакој, дакако, и Тршићу, и Вуку и Пиви и Дробњаку. *Белић* за шумадијско-војвођански дијалект с правом претпоставља да је четвороакценатска система у њему раширена динаризацијом. Не би било оправдано тврдити да је апсолутно тако било и у Јадру. Можда је ипак боље, опет попут *Белића*, допустити могућност да је близина Јадра динарским жариштима у којима је настала четвороакценатска система омогућавала зачињање сличних процеса и у самом јадарском говору. Но и у томе случају ваља истаћи плодотворан утицај динарске имиграције у ширењу и учвршћивању књижевне четвороакценатске системе у Јадру.

Иначе, и међу појавама које постоје и у данашњем тршићком говору и у Пиви и Дробњаку има неколико категорија.

То су, најпре, оне појаве у којима се данашњи тршићки говор слаже и са Пивом и Дробњаком и са Вуком и са шумадијско-војвођанским дијалектом. У питању су несумњиво појаве које су донели ранији досељеници, чим су могле да се тако широко распрострају.

Има, затим, појава којима се данашњи тршићки говор слаже с Пивом и Дробњаком и с Вуком а разликује од шумадијско-војвођанског дијалекта. Њих су свакако учврстили они познији Динарци који нису могли у шумадијско-војвођанском дијалекту дејствовати на начин и у мери како су то чинили у Јадру.

Постоје, даље, у данашњем тршићком говору појаве којима се он слаже са Пивом и Дробњаком, а разликује и од Вука и од шумадијско-војвођанског дијалекта. Њих су свакако донели

Динарци који су дошли у Тршић касније од Караџићевих, вероватно у другој половини XVIII века, када је и дошао највећи број досељеника из Херцеговине, Дробњака и Пиве.

Има, најзад, појава за које је, мислим, оправдано тврдити да су их у данашњи тршићки говор (и у шумадијско-војвођански дијалект) донели босански досељеници. То је, најпре, промена личних имена *Драго — Драге — Драгин*; затим, кратки силазни акценат на првом слогу и дужина на другом код показних заменица *овај, онај*, што је познато данашњом тршићком говору, шумадијско-војвођанском дијалекту, фојничком и посавском славонском.

Трећа фаза: постдинарски развитак. Већ сам истакао да су, пошто су се примириле прилике после динаризације, приликом формирања данашњег јадарског говора поново почеле да, као острвца после опадања набујале реке, искрсавају преддинарске одлике говора овога краја. Говорио сам које су гласовне и акценатске појаве у питању. Но није само то карактеристика развитка тршићког односно јадарског говора после снажних динарских имиграција. У ослобођеној Србији тршићки се говор нашао под утицајем шумадијско-војвођанског дијалекта. У вези са гласовним појавама ту је пре свега ширење екавизма. Наиме, данашњи тршићки говор представља слободну мешавину екавизма и ијекавизма, па се говори нпр. *пјесма* и *песма* и сл. Тај факат је врло значајан. Он сам по себи већ наводи на шира размишљања. Зато ћемо се на њему посебно задржати, и то одмах.

У своје класичном језику Вук је чист ијекавац. Та његова варијанта ијекавскога наречја узета је као образац српскохрватског књижевног језика ијекавског изговора.

Међутим, у његовим ранијим делима, нарочито оним до 1818, тј. до појаве I изд. *Српског рјечника*, а и у преписци, Вуку је и у текстовима које је писао ијекавски промакао приличан број екавских ликова. Тако сам, нпр., у *Писменици српскога језика* (1814) записао: *разуме x 2, смео, после, последње, измењују, умрети* итд. Намерно не наводим пример *човека* јер та именица и у Пиви и Дробњаку гласи *чоек, чоeka*, нити примере *овде, онде*, јер их је такве проучавалац говора Пиве и Дробњака, проф. Јован Вуковић слушао у севернијим дробњачким селима, мада Вук има и *онђе* (*Новине србске* 1817, стр. 637), а најчешће *гди, нигди, негди, игди* (*Писменица*, с. 102). У *Писменици* је готово доследно време, али тако је и код Мразовића (према коме је Вук и радио *Писменицу*).

Појава екавских ликова утолико је значајнија што ни данашњи тршићки говор није доследно ијекавски, већ се екавски облици јављају подједнако спонтано као и ијекавски.

Исто је тако важно истаћи да у данашњем тршићком говору није очуван ни класични Вуков ијекавски изговор за рефлексе дугога јата. Тај је изговор деформисан.

Својим ни издалека доследним ијекавизмом данашњи тршићки говор разликује се и од говора Пиве и Дробњака.

У вези са свим овим постављају се два питања: *прво*, како треба тумачити екавизме у данашњем тршићком говору и код Вука и какав однос постоји између раних Вукових радова и његовог језика у преписци с једне стране и данашњег тршићког говора са друге; *друго*, како се може протумачити данашњи тршићки изговор ијекавске замене за дуго јат.

Говорећи о пореклу тршићког и јадарског становништва истакао сам да су велика већина досељеници из динарских ијекавских крајева. Више је него јасно да су они долазећи на овај терен донели свој ијекавски изговор. Али Цвијић каже да у Јадру ипак има и трагова ранијег предмиграционог становништва. Ми можемо само нагађати о ситуацији у вези са јатом код тог стариначког живља. Али не видим да се може извући неки иоле сигурнији закључак да је оно било екавско и да је као такво иако малобројно, утицало на динарске досељенике да приме и неке екавске ликове. И то не толико због његове малобројности, него више зато што није могућно ишта јасније утврдити да ли је оно било екавско или не. Зато и сматрам да екавизам у данашњем тршићком говору продира под утицајем суседних екавских говора, школе и администрације.

Друго је питање откуд Вуку екавизми. Најједноставније је претпоставити да је он по рођењу чист ијекавац а да је екавизме примио бавећи се по екавским србијанским и војвођанским крајевима. Овоме би ишла у прилог и чињеница да је и у време Вуковог рођења још било живог насељавања Динараца особито у Тршић.

Међутим, можда се, не занемарујући ни у једном тренутку наведено тумачење, о свему овоме може и нешто друкчије размишљати.

Пре свега, фреквенција и спонтаност јављања екавских ликова у данашњем тршићком говору показује да је у питању процес који је морао почети пре прилично деценија.

После тога, Вук је повео своју језичку револуцију не само да из наше књижевности уклони ненародни славеносрпски језик, већ да и у *нашем* заведе ред. Већ у својим првим рецензијама (на Видаковићевог *Усамљеног јуношу* и *Љубомира у Јелисијуму*) он се јетко обара на Видаковићев немар у језику. Може ли се претпоставити да би Вук, пореклом из евентуално доследно ијекавског Тршића, допустио себи да у својој писаној речи меша ијекавске ликове с екавским које је накнадно примио отиснувши се из Тршића у свет? Зар, наиме, не би и то схватио као извесну врсту немара?

А затим, и неке своје почетне текстове Вук је писао чисто екавски (*Одговор на Палинодију*, *Одговор Господину* — Ц —). Ако у њима и промакне који ијекавизам, то је доиста изузетак. Много је више екавизма у његовим ијекавским текстовима. То као да

упућује на закључак да је Вук знао да у екавским текстовима нема места ијекавским ликовима, али да му језичко осећање у вези са екавизмима у ијекавском изговору није било довољно чврсто. Није ли то све понео још из Тршића?

Уосталом, у предговору *Пословицама* (1836) Вук и сам говори — у вези са *x* — о извесним изменама у тршићком говору његовог времена. Он пише: „Тако су у Тршићу, ђе сам се ја родио, само стари људи, који су се изродили у Херцеговини, говорили: *граг, кожуг, мијег, овијег*; а остали не само што су говорили: *гра, кожу, мије, овије, оније* и т.д.; него су се онима још и подсмјивали“ (*Грам. и полем. списи* III, 9). Зар није нешто слично могло бити и са јатом?

Додуше, одмах ваља одговорити на питање: како је онда доцније почео спроводити чист ијекавизам? И ту треба указати на неколико момената.

Најпре, Вук је, природно, усавршавао свој језик. Ако се и прихвати претпоставка коју овде износим — да је и у Вуково време било извесног утицаја суседних екавских говора на ијекавски јадарски, — ваља нагласити да је овај говор, разуме се, био изразито ијекавски евентуално са почетком екавске инфилтрације. Зато је разумљиво што је Вук у ијекавском смислу усавршавао свој језик.

Затим, Вук је и мимо проблема јата свој језик усавршавао ослањајући се на динарске говоре. Одатле је нпр. узео *x* (Дубровник, Црна Гора и др.).

После, Вук се уопште све више окретао ијекавском изговору. Временом све је јасније да би он највише волео да ијекавски изговор преовлада у српскохрватском књижевном језику, иако је целог живота званично допуштао равноправност екавског.

Најзад, није искључено да није остао без утицаја и револт према противничкој (екавској) средини којој су припадали Видаковић, Стратимировић, Хацић, којој Вук супротставља и свој ијекавски изговор. Пишући рецензију на I и II част *Љубомира и Јелисијуму*, Вук каже да је пише ијекавски зато да „Г. Видовић (и остали који не знају)“ виде „како Ерцеговци говоре“ (НС 1817, стр. 453).

Разуме се, ако се прихвати претпоставка да утицај суседних екавских говора ни у Вуково време није остао без последица на тршићки говор, ваља истаћи да је у питању тек почетак процеса који још траје. На тај начин данашњи тршићки говор био би директан наставак онога стања које је одсликано у раним Вуковим радовима.

Одатле је јасно како се може протумачити и данашњи тршићки изговор ијекавске замене за дуго јат: он је последица утицаја екавских говора.

Сем ширења екавизма, утицајем суседних севернијих србијанских говора треба тумачити и губљење неакцентованих

дужина (које у Тршићу, додуше, није захватило велики број категорија).

Можемо сматрати да смо на овај начин углавном усцрпили одговор на прво питање.

II

Одговор на друго питање (о месту Вуковог језика у раз-
витку тршићког говора) биће знатно краћи.

У целокупном овом излагању одређен је и однос Вуковог језика према данашњем тршићком говору и место Вуковог језика у развоју тршићког говора. Вуков језик, да то поновим још једном, представља ону етапу у развоју тршићког говора када су овај терен заплуснули Динарци и учинили га засићеним херцеговачким (тачније: источнохерцеговачким) језичким особинама. Међутим, с примиривањем прилика, иако нису нарушени суштински односи створени динаризирањем, ипак су поново почеле да искрсавају и понеке раније говорне црте овога краја, а, разуме се, дошло је и до даљег развоја.

С друге стране, чињеница што и код Вука има нарочито акценатских особина једнаких данашњем тршићком говору али различитих од Пиве и Дробњака несумњиво говори да је и код Вука већ у питању бар зачетак формирања србијанске варијанте динарске акценације.

III.

Најзад ћемо прећи на треће питање: *карактер књижевног језика који уводи Вук.*

Структурална му је карактеристика у најопштијим цртама ова:

а) систем од 30 гласова: пет самогласника и 25 сугласника, при чему и *p* понекад може бити самогласно; поменимо овде и разлику у замени јата;

б) нема редакције вокала;

в) нема ни палатализације сугласника испред меких самогласника ни лабијализације сугласника испред тврдих самогласника;

г) система од четири акцента и послеакценатске дужине. Акцентовани слогови могу бити и дуги и кратки — и двојак интонације; отуда четири акцента:

дуги силазни;

кратки силазни;

дуги узлазни;

кратки узлазни.

Силазни акценти могу стајати само на првом слогу у двосложној и вишесложној речи и на једносложним речима а узлазни не могу стајати једино на последњем слогу двосложних и

вишесложних речи и на једносложним речима. Слогови пред акцентом увек су кратки а после акцента могу бити и дуги и кратки. Неакцентована дужина има силазну интонацију;

д) у творби речи многобројни су наставци са сугласником *ц* (*ац*, *-лац*, *-лица*, *-ица*, *-ница*, *-це*, *-ца* и сл.);

ђ) система од два граматичка броја: једнине и множине;

е) три типа именичке деклинације [1) *град*, *село*, *племе*;
2) *глава*; 3) *кост*];

ж) обличка мада не и синтаксичка једнакост датива, инструмента и локатива множине;

з) ген. мн. на *а* (дуго) код именица;

и) деклинација кратких придевских облика;

ј) презентски наставци: *-м* у 1. л. јд., *-мо*, у 1. л. мн., одн. одсуство наставка у 3. л. јд. и мн.;

к) чување простих прошлих времена (аориста и имперфекта);

л) творба футура помоћу глагола *хтети*;

љ) зависна значења везника *да*.

Вук је, разуме се, могао изнети тачне идеје о нашем књижевном језику и победити пре свега зато што је био изразити представник прогресивне, устаничке средине. Али је срећна околност било и то што је он био родом баш из Тршића. Тршићки говор Вуковог времена био је, захваљујући приказаном развиту, подесна спона између херцеговачких, србијанских, босанских и војвођанских говора. Ниједан од говорâ који лежи у најужој основици нашега књижевног језика не слаже се до последње појединости с вуковским типом књижевног језика. Али представницима наших говора с пространих територија Србије, Војводине, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Далмације, Лике, Баније, Славоније и осталих штокавских делова Хрватске безмало да није ни био потребан неки иоле озбиљнији напор да књижевни језик с таквом лингвистичком структуром прихвати као једини. У томе је, уосталом, историјска оправданост става Вуковог и илирског покрета. И обрнуто, баш зато што је у питању гако пространа дијалекатска територија и могућно је било развити велико богатство, пре свега лексичко. У томе развиту дошло је, стицајем разних историјских прилика, и до различитих диференцирања. То не може бити спорно. Међутим, чињенице о којима је и овде било речи несумњиво говоре о томе да су у питању диференцирања, варијанте у оквиру једног језика.